

УДК 343.98:347.948](477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.4.48>

СУЧАСНІ МОЖЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ СУДОВОЇ ТЕХНІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ДОКУМЕНТІВ

Попович І.І.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
та правоохоронної діяльності
Ужгородського Національного університету
ORCID: 0000-0003-0608-2564*

Попович І.І. Сучасні можливості проведення окремих видів судової технічної експертизи документів.

Головна увага дослідження полягає в аналізі актуальних питань судової техніко-криміналістичної експертизи та розкриття проблемних питань, які мають місце в проведенні цього виду досліджень. У статті розглядаються закономірності теоретичного й методичного характеру, котрі співвідносяться із передовими досягненнями науки й техніки, що становлять базис технічного дослідження документів. Однією з актуальних проблем сучасної експертної практики є уточнення предметної галузі кожного різновиду судових експертиз та кола вирішуваних ними задач. Обґрунтовується та теза, що встановлення справжності документа є правовим питанням і його вирішує слідчий та суд. Судовим експертом в усіх випадках встановлюється факт повного або ж часткового підроблення на підставі вивчення ним ознак такого документа. Проаналізовані викладені в наукових публікаціях останніх років пропозиції щодо встановлення давнини виготовлення документа, особливостей дослідження документів, в яких реквізити нанесені з використанням комп'ютерних технологій. Удосконалення матеріалів і технологій, що використовуються для виготовлення документів, потребує розширення спектру використання спеціальних знань у цій галузі для повного й всебічного експертного дослідження даної категорії об'єктів.

Достовірність отриманих результатів і висновків забезпечено сукупністю методів загальнонаукового і конкретно-наукового рівнів. Зокрема, основним є загальний діалектичний метод наукового пізнання явищ, процесів та об'єктів, а також моделювання та прогнозування, формально-логічний, системно-структурний методи. Методологічною основою статті стали наукові методи формальної логіки, які було використано під час дослідження матеріалів експертних проваджень, інформаційно-довідкової літератури, наукових підходів вчених і практиків з питань, що охоплені предметом статті. Системно-структурний метод дав змогу визначити місце судової технічної експертизи документів у системі судових експертиз і криміналістичного документознавства.

Проаналізовано судову експертну практику проведення судових експертиз та експертних досліджень документів та акцентовано увагу на необхідності комплексного використання під час їх проведення спеціальних знань в галузі судової технічної експертизи документів, експертизи матеріалів, речовин і виробів та комп'ютерно-технічної експертизи. Зроблено висновок щодо необхідності розробки відповідних експертних методик дослідження нових видів документів, виготовлених із використанням передових комп'ютерних технологій.

Акцентовано увагу на особливостях проведення експертиз із встановлення давнини виготовлення документа, факту дописування окремих реквізитів барвниками, подібними за кольором та складом до тих, якими виконано первинний текст та ін. Визнано необґрунтованим постановку експерту питання щодо встановлення справжності наданого на дослідження документа.

Ключові слова: документи, техніко-криміналістична експертиза, реквізит документа, підроблення, встановлення зміненого тексту, давнина виготовлення документа.

Popovych I.I. Modern possibilities for conducting certain types of forensic technical examination of documents.

The study aims at analyzing contemporary options of conducting certain types of forensic technical examination of documents and identifying challenges that occur in relation to conducting this examination. The article discusses theoretical and methodological regularities which correlate with the advanced achievements of science and technology forming the basis of the technical investigation of documents. One of pertinent issues of contemporary expert practice is specifying the subject area of each type of forensic examinations and a range of tasks solved by them. It is substantiated that the establishment of the authenticity of a document is a legal issue and is tackled by the investigator and court. A forensic expert in all cases establishes the fact of complete or partial forgery based on examining the signs of such a document. There were explored suggestions, presented in scientific publications of recent years, concerning the identification of the date of creating the document, peculiarities of studying documents in which the requisites are written using computer technologies. The improvement of materials and technologies employed for producing documents requires expanding the range of use of special knowledge in this field for fully comprehensive expert examination of this category of objects. The reliability of the obtained results and conclusions is ensured by a set of general scientific and specific scientific methods. In particular, the main ones include the general dialectical method of scientific cognition of phenomena, processes and objects, modeling and forecasting, formal-logical, system-structural methods.

Scientific methods of formal logic became the methodological basis of the article. They were applied during the study of materials of the expert proceedings, reference materials, scientific approaches of scientists and practitioners on issues covered by the subject of the article. The system-structural method made it possible to determine the place of forensic technical examination of documents in the system of forensic examinations and forensic document science. The system-structural method enabled the determination of the place of forensic technical examination of documents in the system of forensic examinations and forensic documentation studies.

There were analyzed forensic expert practices of carrying out forensic examinations and expert study of documents and attention was focused on the need for complex use of special knowledge in the field of forensic technical examination of documents, examination of materials, substances and items, and computer-technical examination in the course of their carrying out. It has been concluded that there is the need to develop appropriate expertise research methods for new types of documents produced by means of advanced computer technologies.

Emphasis is placed on the peculiarities of conducting examinations related to establishing the date of producing the document, the fact of adding individual details using dyes similar in color and composition to those employed for making the original text, etc. Posing the question to the expert about establishing the authenticity of the document submitted for examining was found to be groundless.

Key words: documents, forensic technical expertise, document requisites, forgery, installation of changed text, antiquity of document production.

Постановка проблеми. Серед питань надійного наукового забезпечення правосуддя в кримінальних провадженнях чільне місце посідає система нормативних приписів і криміналістичних рекомендацій з ефективного використання у процесі доказування спеціальних знань у галузі криміналістичного документознавства. Необхідність використання таких знань в судочинстві з метою встановлення фактів і обставин, що підлягають доказуванню, є безспірною і не викликає сумнівів. Про це свідчить зростання числа експертиз та експертних досліджень, що виконуються в судово-експертних установах і підрозділах різних міністерств та відомств.

Мета дослідження полягає у розкритті питань, що стосуються дослідження документів, які виготовлені з використанням комп'ютерних технологій, з елементами дописування тексту або ж зістарених природнім або штучним чином.

Стан дослідження проблеми . Розгляду різноманітних аспектів цієї проблеми присвячено чимало наукових праць вітчизняних вчених, в яких розглядаються проблемні питання призначення й проведення судової технічної експертизи документів, предмету й об'єктів різних видів цієї експертизи, завдань, що вирішуються експертами в галузі судової технічної експертизи документів (СТЕД) [1; 2; 3; 4; 5]. Питанням призначення й проведення експертизи із встановлення справжності виконання документа були присвячені наукові праці В.А. Колесника, І.В. Гори, О.В. Цимба-

ла, С.Є. Шаповалова, Н.Н. Шведової, Г.В. Шовкової, О.В. Юдіна та ін. Разом з тим, дана тематика потребує подальшого дослідження з урахуванням сучасних реалій.

Виклад основного матеріалу. Експертиза виступає одним з «інструментів» перетворення потенційної інформації, що міститься у матеріальних слідах події злочину в сукупності з іншими матеріалами кримінального провадження, у криміналістично значущу інформацію. На сьогодні спостерігається тенденція збільшення загальної кількості судових технічних експертиз документів. Експертами на запит сторони обвинувачення або й сторони захисту вирішуються задачі із встановлення способу виготовлення документа, а також факту й способу зміни первинного змісту його реквізитів, тексту, встановлення давнини виготовлення та ін. В кримінальних провадженнях такі документи викликають сумніви щодо їх справжності. Спеціальна криміналістична література, присвячена проблемам встановлення факту підроблення документа, способу такого підроблення, встановлення давнини його виготовлення та ін., є необхідним фундаментом для наукового дослідження у даній сфері. Об'єктами судової технічної експертизи документів є: безпосередньо документи (їх фрагменти), матеріали та засоби їх виготовлення, порівняльний матеріал [6, с. 97].

У правозастосовній практиці діє парадоксальна аксіома, відповідно до якої документ вважають справжнім, доки його справжність не поставлена під сумнів ким-небудь із учасників документообігу або учасників досудового розслідування. Документи як джерела інформації, а в кримінальному провадженні ще й імовірні джерела доказів мають складну формально-змістовну структуру інформаційних полів. Слова, знаки, символи несуть інформацію про зміст і призначення документа у конкретній системі документообігу чи комунікації (національна мова, галузь наукового знання, системи комунікації, професія та ін.). Матеріальні властивості документа несуть інформацію як про процес його виготовлення, так і про зміни, що виникли в процесі його використання або фальсифікації. Формальні реквізити документа такі як графі, бланк, номер, дата, склад паперу, захисні і водяні знаки, голограма, мікротексти та ін. прямо спрямовані на захист документа від фальсифікації й різних способів підроблення.

На думку К. Ковальова, важливим в аспекті дослідження документів є їх сучасна класифікація, що має будуватися на таких підставах: за назвою; походженням; ступенем доступу; фізичною природою носія та фіксації інформації; способом відображення інформації; призначенням; строком зберігання; співвідношенням часу виготовлення документа і вчинення розслідуваного правопорушення; процесуальною значущістю; юридичною чинністю [7, с. 37]. Не деталізуючи запропоновані цим науковцем різні класифікації, в аспекті нашого дослідження зупинимо увагу на останній із них, а саме – класифікації документів за юридичною чинністю, в котрій документи вирізняють як справжні та підроблені.

Тому виникає питання, наскільки правомірною є постановка перед експертом запитання про справжність документа? На наш погляд, справжність документа – це доказовий факт, встановлення якого відноситься до компетенції суб'єкта доказування, а не експерта. Останній надає свій висновок як джерело доказів за результатами дослідження документа, потрібне для встановлення доказового факту. Суворе розмежування компетенції експерта й суб'єкта доказування – необхідна умова ефективного використання спеціальних знань в досудовому розслідуванні й судовому розгляді кримінальних справ. Що ж стосується поняття несправжнього (підробленого) документа, то необхідно враховувати, що розрізняють два види підроблення документа: інтелектуальне й матеріальне. Інтелектуальне підроблення полягає у складанні та наданні документа правильного з формального боку (містить усі необхідні реквізити), але зміст якого хибний [8, с. 128]. Матеріальне підроблення буде мати місце, коли виготовляють повністю підроблений за формою і змістом документ, або частково, коли до реквізитів і змісту справжнього документа вносять часткові зміни способами, які залишають матеріальні сліди [7, с. 37]. Дане поняття охоплює не лише процес виготовлення справжніх документів, а й різноманітні способи їх фальсифікації. Як на нашу думку, терміносполучення «спосіб виготовлення документів» доцільно використовувати лише до випадків повного підроблення документа, а часткове підроблення залишається в межах експертного завдання із встановлення факту зміни первинного змісту раніше виготовленого документа. До суттєвих ознак, які виокремлюють об'єкти технічної експертизи документів з численних інших об'єктів, відносять те, що вони є носіями інформації про: обставини виготовлення документа (спосіб, час, технічні засоби, матеріали, що використані для виготовлення документа тощо); первинний зміст документа, наявність змін у змісті документа і спосіб їх нанесення; тотожність технічних засобів, тотожність конкретно

визначеного обсягу матеріалу, використаного для виготовлення документа; належність частин документа одному цілому [9, с. 78].

Ведучи мову про основні завдання даного виду судових експертиз, С. Гонгало поділяє їх на ідентифікаційні та не ідентифікаційні, а до останніх відносить такі задачі: встановлення способу виготовлення документа або його частин; чи використовувався для виготовлення документа за часом надрукований бланк; чи використовувалась для виготовлення документа частина іншого документа (з підписом або іншими реквізитами); спосіб нанесення тексту, підписів тощо; встановлення факту зміни попереднього змісту, використання хімічних реактивів; видалення частини тексту за допомогою підчистки, дописування (додруковування), переклеювання або вклеювання окремих фрагментів; виявлення слабовидимих або невидимих записів, утворених у результаті знебарвлення під дією хімічних реактивів, кисню тощо; знищення механічним шляхом; залитих, закреслених (заштригованих); незабарвлених, втиснутих; таких, що відобразились на копіювальному папері тощо; встановлення часу (абсолютного або відносного) виготовлення документа або його частин; встановлення природи речовини для травлення чи змивання, фарбування, склеювання та ін. [10, с. 164]. Виходячи із значного кола задач судової технічної експертизи документів та застосовуваних при її проведенні устаткувань, приладів, матеріалів, вважаємо, що цей вид експертиз є одним із найскладніших, проблемних і спірних з усіх видів криміналістичних експертиз, а їх проведення займає багато часу, людських, матеріальних й технічних ресурсів.

При проведенні судової технічної експертизи документів найчастіше встановлюють обставини, що характеризують об'єктивну сторону злочинів, пов'язаних із виготовленням підроблених документів, а саме про спосіб виготовлення, застосовані при цьому матеріали й пристрої. Ці факти є по відношенню до предмету доказування лише непрямыми доказами. Проте вони сприяють встановленню обставин, що характеризують інші елементи складу злочину: визначення вини, мотивів й мети злочину, встановлення причетності конкретної особи до виготовлення підроблених документів. Стосовно документа та його реквізитів як об'єктів техніко-криміналістичної експертизи задача із встановлення способу виготовлення спрямована на визначення прийомів і технічних засобів, що використовувалися при його створенні. Під способом виготовлення документа розуміють сукупність прийомів, методів, технічних засобів і матеріалів, що використовуються для його створення як фізичного об'єкта.

Для встановлення способу виготовлення документа зазвичай використовують спеціальні знання щодо: способів і технологій створення оригінал-макету документа; способів й технологій друку; способів післядрукарської обробки й застосовуваних матеріалів; видів й властивостей фарбових речовин; видів і властивостей матеріалів речової основи документа та ін.

Одним із розповсюджених способів підроблення документа є технічний або комп'ютерний монтаж окремих його реквізитів. Вітчизняний учений В. Пелюшок пропонує криміналістичне визначення поняття «технічний монтаж документів», що являє собою спосіб підроблення шляхом зміни первинного змісту документа, який слугував оригіналом під час копіювання, і полягає у створенні за допомогою комп'ютерної (зокрема графічних редакторів) або копіювально-розмножувальної техніки неіснуючого документа шляхом поєднання різних зображень фрагментів тексту, слів, фраз, печаток, штампів, підписів, записів існуючих документів і штучно створеної інформації (зображень) в один документ. Технічний монтаж, на його думку, полягає у створенні за допомогою комп'ютерної або копіювально-розмножувальної техніки неіснуючого документа шляхом поєднання різних зображень фрагментів тексту, слів, фраз, печаток, штампів, підписів, записів існуючих документів і штучно створеної інформації (зображень) в один документ. Це спосіб часткового підроблення шляхом зміни первинного змісту документа, що слугував оригіналом під час копіювання, або повного підроблення документа з використанням певних реквізитів справжнього документа [11, с. 52]. З такими науковими позиціями можна погодитись.

Останнім часом у зв'язку із процесами глобальної цифровізації зміст таких сталих понять як повне й часткове підроблення реквізитів документів піддається перегляду. Так, повне підроблення може бути здійснене шляхом комп'ютерного макетування документа в електронному вигляді із подальшою роздруківкою на твердому матеріальному носії. Такий спосіб зазвичай позначають як комп'ютерний монтаж. Комп'ютерний або цифровий монтаж здійснюють за допомогою комп'ютерної техніки й відповідного програмного забезпечення, коли зображення оригіналу документа вводять у комп'ютер, а потім цифрове зображення документа корегують шляхом внесення зміни графічними редакторами з подальшим друкуванням підробленого документа. Цей спосіб відрізн-

няється від механічного тим, що не залишає явних ознак внесення змін – зміни первинного змісту відбуваються в електронному (цифровому) документі [12, с. 74]. По суті цифровий фотомонтаж – це редагування зображень растровими графічними редакторами в цифровому вигляді. Для цього зображення, навіть таке, що отримане з традиційного носія – фотоплівки, переводять у цифровий вигляд. Для цифрового фотомонтажу використовують численні графічні редактори, зокрема, Adobe Photoshop, Microsoft Paint, GIMP, Corel Photo-Paint, Paint.NET та інші.

На жаль, в практиці проведення судових експертиз мають місце непоодинокі випадки, коли експертами, що спеціалізуються на проведенні СТЕД, у процесі встановлення обставин виготовлення документів, реквізити котрих нанесені із використанням комп'ютерних технологій, вирішувались питання, котрі відносяться до компетенції, якою володіють експерти в галузі комп'ютерної експертизи. Документи на електронних носіях та їх властивості є настільки специфічними, що їх дослідження передбачає доволі великий обсяг спеціальних знань, якими експерти, що спеціалізуються на проведенні СТЕД, зазвичай, не володіють.

Важливим для вирішення багатьох задач технічної експертизи документів є встановлення того, чи є даний документ оригіналом або копією. До копії документа зазвичай відносять виготовлений за допомогою технічних засобів чи спеціальних копіювальних матеріалів екземпляр документа, що повністю відтворює інформацію з якого-небудь документа на паперовій основі. Різноманіття технологій отримання копій документа передбачає необхідність їх класифікації за підставами, що сприяють максимально повному встановленню обставин їх отримання й застосовуваних з цією метою засобів. Особливе значення з точки зору можливості проведення експертного дослідження з метою встановлення факту й обставин виготовлення репродукції має класифікація копій документа за способом перенесення інформації з оригіналу документа. За такої підстави репродукції можуть бути отримані прямим і непрямим (побічним) способами. Так, за прямого способу отримання копії текстова й графічна інформації документа передаються безпосередньо на папір. За непрямого способу відтворення оригіналу документа здійснюється шляхом перенесення зображення на проміжний носій, а вже із нього на папір. Проміжним носієм може бути друкарська форма або машинний носій, зокрема накопичувач на жорстких магнітних дисках, флеш-накопичувач, карти пам'яті та інші машинні носії, інформація на яких представлена у вигляді файлових систем. Зазвичай, при встановленні способу виготовлення копії документа проводять комплексні експертні дослідження. Зокрема, встановлення фактичних обставин виготовлення копії документа шляхом репрографії пов'язане із застосуванням комплексного підходу і, залежно від технології отримання копії та застосовуваних з цією метою засобів, характер застосовуваних спеціальних знань може бути неоднаковим. Так, дослідження копій документів, що отримані шляхом сканування й подальшої роздруковки або безпосередньо з документа передбачає використання спеціальних знань в галузі судового почеркознавства, технічної експертизи документів та комп'ютерно-технічної експертизи. Це обумовлене тим, що при скануванні детальне зображення документа зберігається в цифровому вигляді на носії і в подальшому здійснюється його друк. В межах комп'ютерно-технічної експертизи можуть встановлюватися технічні засоби і комп'ютерні програми, що використовувалися для виготовлення копій, час копіювання або час друку сканованого зображення. Окрім того, може бути встановлено факт внесення змін у скановане первинне зображення, застосовувані з цією метою комп'ютерні програми та час обробки зображень тощо.

У випадках, коли копії документів отримані шляхом фотофіксації оригіналу документа й подальшого друку отриманого зображення, доцільним є призначення експертиз з технічного дослідження документів, фототехнічної, а також комп'ютерно-технічної. Фототехнічна експертиза має бути призначена для встановлення факту наявності або відсутності монтажу при виготовленні фотознімка, а також внесення інших змін в результаті обробки зображень, а комп'ютерно-технічна експертиза – для з'ясування умов друку отриманого зображення, котрий може здійснюватися шляхом безпосередньої передачі інформації на друкуючий пристрій або з використанням як проміжної ланки пам'яті комп'ютера.

На це звертає увагу вітчизняна науковець і експерт О. Шведова, яка слушно підкреслює, що при дослідженні документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій, необхідним є проведення комплексних експертиз для отримання відповідей на низку питань, зокрема таких як: встановлення способу виготовлення документа або його фрагментів; факту і способу внесення змін у документ як факту монтажу; давності виготовлення документа, хронологічної послідовності нанесення певних штрихів; єдиного джерела походження декількох документів; конкретних

друкувальних пристроїв-принтерів, а також матеріалів; цілого за частинами; механізму і умов взаємодії об'єктів та ін. Для цього треба провести декілька послідовних досліджень тих самих об'єктів різними фахівцями. Так, комплексна судово-технічна експертиза документів і судова комп'ютерно-технічна експертиза складається з трьох етапів: техніко-криміналістичне дослідження документа на паперовому носії, комп'ютерно-технічне дослідження апаратно-програмного комплексу як сукупності технічного устаткування і інформації на машинних носіях, комплексне комп'ютерно-технічне і техніко-криміналістичне дослідження [2, с. 16].

На окрему увагу заслуговують й питання технічного дослідження документів на предмет встановлення давнини їх виготовлення. Це стосується як часу виготовлення матеріальної основи документа, так і часу внесення або зміни окремих реквізитів, записів, підпису тощо. Велика кількість спірних документів, які стають об'єктами цієї експертизи, бувають виконані не на час зазначеної в них дати, а раніше чи пізніше вказаних у документах років, місяців, з наступними і більш пізніми внесеннями змін до змісту. Зазначене потребує визначення абсолютної чи відносної давності виготовлення документа або нанесення певних реквізитів, наприклад, підпису, відбитків печаток, штампів, рукописного або друкованого тексту чи його фрагментів тощо. Закономірності зміни деяких характеристик матеріалів письма протягом певного часу лягли в основу низки експертних методик із встановлення давнини виготовлення документів.

На сучасному етапі розвитку криміналістичного документознавства дослідження, які проводять з метою визначення давнини виготовлення документа, ґрунтуються на науково-методичному доробку експертизи окремих реквізитів, насамперед виконаних пастами кулькових ручок, штемпельними фарбами. Науково-методичне забезпечення дослідження інших частин документа потребує поглибленого вивчення, практичної апробації, а також запровадження комплексного підходу й використання спеціальних знань, різних аналітичних і спеціальних методів криміналістичного дослідження документів, зокрема поєднання методів і методик виконання завдань судової почеркознавчої експертизи й технічного дослідження документів. З огляду на це, науковцями запропоновано перспективні напрями розширення можливостей судової експертизи документів з метою визначення давнини їх виготовлення, а саме: поглиблення їх комплексності; використання спеціальних знань, різних аналітичних і спеціальних методів криміналістичного дослідження документів; розвиток неруйнівних методів досліджень; автоматизація та комп'ютеризація процесів застосування методів; алгоритмізація процесів дослідження [5, с. 189].

На даний час експертами в галузі СТЕД активно використовується метод спектроскопії комбінаційного розсіювання світла з використанням раманівського спектрометра, за допомогою якого можна отримати відповідні спектри барвників, що входять до складу досліджуваних матеріалів письма, котрими нанесені аналізовані реквізити. Раманівська спектроскопія дає змогу вивчати речовини на рівні молекулярних структур і є науково обґрунтованим, надійним й апробованим на практиці методом аналізу в хімії, медицині, біології та інших науках. Як правильно зазначають вітчизняні фахівці, актуальність застосування цього методу для дослідження документів зумовлена простотою використання, оскільки не потребує пробопідготовки і руйнування цілісності документа, короткою тривалістю і високою точністю, а також простотою процедури визначення типу барвника у фарбувальній суміші, високим рівнем відтворюваності отриманих результатів [13, с. 50]. Водночас судова експертиза із встановлення давнини виготовлення документа зазвичай носить комплексний характер й потребує спеціальних знань не лише в галузі технічного дослідження документів, а й в галузі дослідження матеріалів і речовин, з використанням яких створено документ.

Висновки. В цій статті нами розглянуті лише окремі питання судового технічного дослідження документів з метою встановлення експертним шляхом факту фальсифікації документа, способу виготовлення підробленого документа, а в разі встановлення часткової підробки – встановлення способу внесення змін у справжній документ. Неабияке значення в практиці досудового розслідування багатьох злочинів сьогодні мають й питання щодо особливостей дослідження копій документів, які виготовлено за допомогою комп'ютерної техніки, встановлення давнини виготовлення документів та ін.

Обмежений обсяг статті не дає можливості розкрити усі проблемні аспекти сучасного дослідження документів, проте в цілому не виникає сумнівів, що задачі із встановлення способу їх виготовлення, встановлення й дослідження копій документів є складними для вирішення в межах лише технічної експертизи документів. Використання цифрових технологій на усіх етапах сучас-

них виробничих процесів, а також їх поєднання та застосовуваних різних сучасних матеріалів потребує комплексного підходу до дослідження із застосуванням методів експертизи матеріалів, речовин і виробів, комп'ютерно-технічної експертизи та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гонгало С.Й. Судова техніко-криміналістична експертиза документів: сучасні можливості дослідження та перспективи розвитку: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2013. 21 с.
2. Шведова О.В. Комплексне криміналістичне дослідження документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2006. 23 с.
3. Воробей О.В., Кофанов А.В. Техніко-криміналістичне дослідження документів: навч. посіб. Київ: Нац. акад. внутр. справ. 2011. 312 с.
4. Воробей О.В., Мельников І.М., Волошин О.Г. Техніко-криміналістичне дослідження документів: навч. посібник. Київ: ЦУЛ, 2008. 304 с.
5. Ковальов К.М. Основи методики судової експертизи встановлення давнини виготовлення документа: дис. ... д-ра філософ.: 081 Право. Київ, 2022. 239 с.
6. Попович І.І. Плюралізм думок щодо поняття документу у криміналістиці. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО, 2011. С. 95–98.
7. Ковальов К.М. Генезис документа як засади криміналістичного документознавства та об'єкта дослідження в технічній експертизі давності документа. *Криміналістичний вісник*. 2021. № 2(36). С. 31–43.
8. Гора І.В., Колесник В.А. Криміналістика. Частина 1. Криміналістична техніка. Навч. посібник. Київ: Алерта, 2005. 316 с.
9. Гора І.В. Техніко-криміналістична експертиза документів. В кн.: Експертизи у судочинстві України: навч.-наук. посіб. / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, І.В. Гори. Київ: Юрінком Інтер, 2018. С. 77–96.
10. Гонгало С. Сучасні можливості судової техніко-криміналістичної експертизи документів. *Право України*. 2009. № 10. С. 162–169.
11. Пелюшок В.Г. Розмежування понять «додрукування» і «технічний монтаж» на сучасному етапі розвитку судової технічної експертизи документів. *Криміналістичний вісник*. 2021. № 1 (35). С. 47–55.
12. Пелюшок В.Г. Проблемні питання дослідження технічних зображень документів (копій). *Криміналістичний вісник*. 2018. № 2(30). С. 71–77.
13. Ковальов К.М., Довбій О.О., Гресь О.В., Бичков А.С. Можливості застосування методу раман-спектроскопії під час вирішення актуальних питань технічної експертизи документів. *Криміналістичний вісник*. 2020. № 2(34). С. 47–52.